

แนวทางการฟื้นฟูชุมชน เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

Community Improvement Guidelines for Sustainable Development

ปัญญา เทพสิงห์¹

ฉงพล พรหมสาขา ณ สกลนคร²

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อเสนอแนะแนวทางการฟื้นฟูชุมชนเพื่อนำไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืน จากการศึกษาพบว่า จะพัฒนาอย่างยั่งยืนจะต้องมองชุมชนทุกมิติ ในแง่เศรษฐกิจต้องสร้างเศรษฐกิจชุมชนให้เข้มแข็ง โดยเฉพาะการรื้อเร้าจากนายทุน กระแสโลกาภิวัตน์ ให้คนตั้งกลุ่มหรือองค์กรของตนเอง ร่วมทำความสำเร็จน้อยๆ และพัฒนาขยายให้ใหญ่ขึ้น ในแง่ธรรมชาติให้ชุมชนสร้างระบบความสัมพันธ์กับธรรมชาติ ให้คนพัฒนาตนเองร่วมกับสิ่งแวดล้อม สร้างอิสรภาพและความสุขโดยไม่เบียดเบียนธรรมชาตินัก ในแง่สังคมต้องคำนึงถึงรากฐานของชุมชน ค้นหาทุนชุมชน รวมถึงวิถีมนุษย์จากรากเหง้าประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรมแต่ละชุมชน ในแง่การศึกษาไม่จำเป็นต้องพึ่งพาการศึกษาในระบบจากครูอาจารย์เท่านั้น แต่หาในท้องถิ่น จากปราชญ์ชาวบ้าน มีผู้รู้ท้องถิ่นเป็นคนถ่ายทอด ในแง่จิตสาธารณะต้องสร้างจิตสาธารณะให้คนทำงานเพื่อสังคมมากขึ้น กล่าวหาญทางจริยธรรม ให้คนที่พัฒนาจริยธรรมแล้วเป็นคนกลางประสานงาน ในแง่เทคโนโลยีไม่ควรใช้อย่างประมาท เทคโนโลยีมีอยู่ในภูมิปัญญาชาวบ้าน ทำอย่างไรให้ประสานกัน สร้างเทคโนโลยีการผลิตให้เกิดการหมุนเวียน และให้คนอยู่กับธรรมชาติอย่างเกื้อกูล

¹ รองศาสตราจารย์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตหาดใหญ่

² ผู้ช่วยศาสตราจารย์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตหาดใหญ่

ข้อเสนอแนะในการพัฒนาชุมชนที่ให้ความสำคัญกับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์มีดังนี้ 1) ต้องสร้างจิตสำนึก และฐานความคิดใหม่ ที่มองมนุษย์โลก และธรรมชาติมีระบบเดียวกัน 2) เชื่อมมั่นในศักยภาพของตน การยึดคนเป็นศูนย์กลางไม่ใช่ข้อเสียเสมอไป ถ้าคนนั้นมีคุณธรรมเป็นที่ตั้ง 3) รู้จักเหตุและผลของปัจจัยธรรมชาติ รู้เห็นธรรมชาติตามความจริงที่เรียกว่าปัญญา 4) รู้จักตนเองและเจริญสติ เพื่อหลักพันต้นหา เลี้ยงบริโภควัตถุที่ไร้ของเขต 5) ดำเนินชีวิตให้เกิดการพัฒนาทางจิตวิญญาณ หาประสบการณ์ทางจิตวิญญาณกับธรรมชาติที่จะให้ความสุข

คำสำคัญ: แนวทาง ฟื้นฟู ชุมชน พัฒนาที่ยั่งยืน

Abstract

This article is intended to detect the ways in which community improvement are conducted for enhancing the sustainable development of the community. Findings reveal that in order to obtain utmost sustainable development for a community, the studies must cover all aspects of development: economic, natural, social, educational, public and technological factors. Community economy must be strengthened and able to self-protect from the interferences and competitions of the current trends of capitalization and globalization. The potentially successful community business should start small with a small amount of profit but with prospects for advancement. The community must create a balanced relationship with its natural environment: growing without destroying nature. Socially, to accomplish the sustainable development of each community, community assets in terms of its historical roots, cultures and way of living must be realized and considered in the process of study. In the formal educational system knowledge gained from the classroom or university lecturers is not sufficient for success in sustainable development. The talents and

wisdom of local scholars should be included in the developmental process. In public contribution, the sense of public mindedness, virtue, courage and collaboration among people in the community are contributors to the success. Modern technology should be used collaboratively with local wisdom technology. Balanced and reprocessing manufacturing technology should be carried out to create a harmonious way of sustainable development between man and nature.

Suggestions are given for community development in terms of human resources development. First, the realization and belief that man, the earth and nature are a part of the same coordinated system must be accepted. Secondly, trust in self-potential is a must. Self-centeredness should not be always avoided if it is from the good and ethical man. Thirdly, the most real and needed wisdom for sustainable development is the realization of natural factors. Fourthly, self-knowledge and practice of virtuous awareness are needed to avoid greed and endless materialistic consumption. Finally, virtue and spiritual development should be included for the making of a happy life.

Keywords: Guidelines, Improvement, Community, Sustainable Development

บทนำ

สภาพสังคมไทยปัจจุบัน ซึ่งติดอยู่ในกระแสโลกตะวันตกมายาวนาน ได้สร้างปัญหาต่างๆ นานา พอๆ กับการนำกลไกการพัฒนามาใช้ตามกระแสหลัก โดยปราศจากการยั้งคิด ได้ก่อให้เกิดสภาวะวิกฤตซึ่งไม่เพียงแต่ทรัพยากรธรรมชาติเท่านั้น แต่รวมถึงสังคมที่แตกสลาย พลังความร่วมมือร่วมใจทำถูกบั่นทอน วิถีชีวิตดั้งเดิมถูกทำลาย เพราะหลงใหลกับค่านิยมผิดๆ แบบบริโภคนิยม มนุษย์มีแต่สูญเสียอิสรภาพยิ่งขึ้น การหลุดพ้นจากสภาวะวิกฤตนี้ ต้องใช้หลักการพัฒนาแบบยั่งยืน แนวทางคือการกลับมาค้นหารากเหง้าคือ ความเป็นชุมชน (Community)

เพราะชุมชนคือหน่วยสังคมที่พื้นฐานที่สุด (Basic social unit) ดังนั้นการฟื้นฟูที่ใช้ชุมชนเป็นฐาน เพื่อศึกษาบริบทต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง มีความจำเป็นที่สุดในสภาวะนี้

1. ชุมชนคืออะไร

ในพจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยา อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน (2549: 69) ได้อธิบายไว้ว่า หมายถึง ผู้คนที่อาศัยรวมกลุ่มกันในพื้นที่หนึ่ง ซึ่งมีความจำเป็นในชีวิตประจำวันหลายอย่างได้ตอบสนอง โดยผ่านระบบความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยกัน แม้ว่าชุมชนจะก่อเป็นรูปเป็นหน่วยทางเศรษฐกิจขึ้นมาด้วยการจัดสรรสินค้า และบริการขั้นพื้นฐานหลายอย่างแก่ผู้อาศัย แต่ชุมชนไม่จำเป็นต้องเป็นหน่วยทางการเมืองหรือการปกครอง และไม่จำเป็นต้องอยู่ในเขตแดนตามกฎหมาย ความหมายที่สองชุมชน หมายถึงการที่ผู้อยู่อาศัยภายในเขตพื้นที่ได้สร้างเอกลักษณ์เฉพาะขึ้นมา คนในชุมชนจะมีความรู้สึกร่วมกันเกี่ยวกับผลประโยชน์และจุดหมายบางประการ มีความร่วมมือในระดับหนึ่ง และผู้อยู่ในชุมชนเองรวมถึงผู้อยู่พื้นที่รอบๆ ชุมชนนั้น ตระหนักถึงความมีอยู่ของชุมชนด้วย ความหมายที่สาม ชุมชนหมายถึงคนจำนวนหนึ่ง ซึ่งมีชนบประเพณีหรือผลประโยชน์ร่วมกัน ในความหมายนี้ บุคคลที่เป็นส่วนหนึ่งของชุมชนหรือประชาคม ไม่จำเป็นต้องรวมอยู่บนพื้นที่เดียวกัน อาจอยู่อย่างกระจัดกระจายหรือห่างไกลกันก็ได้ เช่น กลุ่มชาติพันธุ์ ชุมชนนักวิชาการ เป็นต้น

นอกจากนี้เสรี พงศ์พิศ (2547: 65-66) ได้ให้ความหมายของชุมชนว่า หมายถึงกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่เดียวกัน หรือใกล้เคียงกัน ดังที่เรียกว่า หมู่บ้าน (ในชนบท) ชุมชนแออัด (ในเมือง) หรือหมายถึง กลุ่มคนที่อยู่ในที่เดียวกัน หรือห่างไกลกัน แต่สัมพันธ์ด้วยผลประโยชน์หรือความเชื่อ เผ่าพันธุ์ อาชีพ ปัญหาเดียวกัน คล้ายกัน ร่วมกัน เช่น ชุมชนชาวจีน ชุมชนชาวคริสต์ ชุมชนพันธมิตรเพื่อประชาธิปไตย หรือการรวมกลุ่มเป็นสมาคมต่างๆ ของคนอาชีพเดียวกัน หรือมีความสนใจร่วมกัน ชุมชนต่างๆ อาจมีความสัมพันธ์หรือปฏิสัมพันธ์ต่อกันแบบไม่เป็นทางการ หรือตามธรรมชาติ และอาจเกิดขึ้นแบบชุมชนเสมือนจริง (Virtual community) ที่ใช้เครื่องมือสื่อสารสมัยใหม่สร้างความสัมพันธ์ และเครือข่ายทางสังคมของสมาชิก ดังเช่น ชุมชนทางอากาศ จส.100 เป็นต้น

โดยสรุป ชุมชนคือ สถานภาพที่มีมากกว่าความเป็นครอบครัว ซึ่งเกิดจากการรวมตัวของสมาชิกหรือกลุ่มคน จากความหลากหลาย ทั้งในครัวเรือนและนอกครัวเรือนในระดับหมู่บ้าน เมือง หรือภูมิภาคอื่นๆ ที่มีความพึงพอใจร่วมกัน สามารถนึกกำลังเพื่อดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งนี้จะขาดซึ่งปัจจัยต่างๆ ไม่ได้ เช่น การสื่อสาร การเรียนรู้ร่วมกัน จริยธรรม และความเกื้อกูลกัน

ความวิกฤตของสังคมส่วนหนึ่ง เกิดจากการศึกษาในอดีตละเลยวิถีชีวิตของชุมชน หรือโครงสร้างระดับรากแก้ว แต่มุ่งการศึกษาที่พยายามปรับตัวให้เข้ายุคทันสมัย และการยกระดับให้เท่าเทียมกับอารยประเทศ จึงให้ความสนใจกับคนที่มีศักยภาพทางการศึกษาตามแนวทางตะวันตก ให้ทุนไปศึกษา พร้อมรับแนวคิดใหม่ๆ โดยต่างคนต่างศึกษาแยกส่วนกันไป เพื่อเพิ่มขีดความสามารถในการผลิตและการพัฒนาประเทศ ลักษณะนี้ทำให้สังคมขาดบูรณาการ อีกทั้งอำนาจเงินที่ไหลเข้ามาในรูปแบบการค้าเสรี ส่งผลต่อการแยกตัวของเศรษฐกิจสิ่งแวดล้อม จิตใจและวัฒนธรรมของชุมชนสูงขึ้น เมื่อทั้งความคิดของคนและสรรพสิ่งๆ แยกออกเป็นส่วนๆ จึงทำให้อันตรายเหมือนสังคมที่ตายแล้ว การฟื้นฟูให้สังคมมีชีวิตต้องสร้างพลังชีวิตที่จะยึดกุมเป็นองค์รวม โดยเข้าถึงชุมชน เพื่อชุมชนและโดยชุมชน เพื่อลดการแตกสลายของสังคม

ชุมชนเกิดขึ้นได้ทุกหนแห่ง และในรูปต่างๆ เช่น ในครอบครัว ในโรงเรียน ในวัด ในองค์กรต่างๆ ในรูปของสมาคม มูลนิธิ สหกรณ์ เป้าหมายของการดำเนินการอาจเป็นไปเพื่อครอบครัวเป็นสุข เศรษฐกิจพอเพียง หรือช่วยเหลือผู้ด้อยโอกาส หรือต่อสู้เพื่อความเป็นธรรม เมื่อทุกคนอยู่ในสถานะชุมชนเดียวกัน มีเป้าหมายร่วมกัน จะนึกกำลังเพื่อจัดการบางสิ่งกันง่ายขึ้น ลดการเห็นแก่ตนไปเพิ่มการเห็นประโยชน์ต่อส่วนรวม ก็จะทำให้สังคมสงบสุข เช่น สมาชิกหมู่บ้านร่วมกันสะสมทรัพย์ในสหกรณ์ เพื่อเป็นกองทุนรักษาโรคภัยไข้เจ็บ โดยไม่เดือดร้อนในสภาวะจำเป็น ดังนั้น ความเป็นชุมชนไม่ว่าลักษณะใดจะมีประโยชน์มากกว่าเสีย

ในแต่ละชุมชนจะมีบริบทที่ต้องศึกษามากมาย ที่จะเป็นตัวแปรและบ่งชี้ชุมชนชะลอดัว ล้าหลัง หรือทันสมัยเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ สภาพแวดล้อมและเงื่อนไขต่างๆ ที่รายล้อมอยู่ในชุมชน ไม่ว่าทรัพยากรธรรมชาติ การศึกษา สุขภาพ ความเชื่อและศาสนา การซื้อขาย ตลอดจนจิตสำนึกของคนที่อยู่

ในชุมชน หากปัจจัยเหล่านี้ไม่ได้รับการจัดการที่ดี จะทำให้ชุมชนมีสถานะวิกฤติ เช่นกัน ประเวศ วะสี (2550: 120) ให้ความเห็นว่า ชุมชนในพื้นที่ควรมีการจัดการในเรื่องของตนเองให้ได้มากที่สุด มีการแลกเปลี่ยน เรียนรู้ และชื่นชมวัฒนธรรมอื่น อย่างเป็นคุณ ชุมชนย่อมมีความหลากหลายตามเหตุปัจจัย แต่ความหลากหลายเป็นความงาม และช่วยประคับประคองซึ่งกันและกันได้ มนุษย์มีศักยภาพในการกำหนดอนาคตของชุมชน จะให้ทั้งหมดยั่งยืนหรือไม่ก็ได้

2. ทำไมต้องศึกษาชุมชน

เมื่อชุมชนคือหน่วยย่อย หรือพื้นฐานที่สุดของสังคม และสังคมจะแข็งแกร่งเข้มแข็งเพียงใดขึ้นกับหน่วยย่อย หน่วยย่อยที่มีค่ามากกว่าความเป็นครอบครัว เพราะความเป็นครอบครัวมักมีผลประโยชน์ส่วนตนมาก แต่หากกล่าวถึงชุมชนอันเป็นที่รวมของความหลากหลาย ย่อมมีผลประโยชน์ส่วนรวมเป็นที่ตั้ง จากกระแสสังคมหลังสมัยใหม่ ที่เน้นการศึกษาแบบองค์รวม (Holistic) ทำให้การศึกษาชุมชนมีความสำคัญยิ่งขึ้น และมีความสลับซับซ้อน แต่ก็ไมอาจปฏิเสธครอบครัวแยกจากชุมชนได้ เพราะชุมชนเกิดจากการรวมตัวของหลายครอบครัว และเป็นครอบครัวที่มีฐานเล็กที่สุด คือคนหรือมนุษย์ เปรียบมนุษย์ดังเมล็ดน้อยหน่าที่รวมตัวกันเป็นผล คือ ครอบครัว น้อยหน่ากองหนึ่งก็คือชุมชน หากน้อยหน่าลูกหนึ่งเสียก็ส่งผลต่อภาพลักษณ์ทั้งกอง ชุมชนจะเข้มแข็งมีภาพลักษณ์ที่ดีมาจากคนและครอบครัวที่สมบูรณ์เช่นกัน และคนเป็นองค์ประกอบสำคัญที่สุดที่ต้องศึกษาควบคู่กับชุมชน

การศึกษาชุมชนก็เพื่อฟื้นฟูชุมชนให้มีชีวิตดีขึ้น เนื่องจากสภาพดังกล่าวถูกหลงลืมตลอดการพัฒนาประเทศ พอๆ กับความพยายามสร้างรัฐชาติของฝ่ายปกครองที่ละเลยความเป็นท้องถิ่น การพัฒนานำมาซึ่งความสูญเสีย ทำให้โลกวิกฤต ธรรมชาติถูกทำลาย เกิดช่องว่างระหว่างคนจนกับคนรวย และมนุษย์มีความเครียดสูงขึ้น ทั้งนี้เพราะความผิดพลาดในนโยบาย และความผิดพลาดในการจัดการสภาพแวดล้อม กระแสการพัฒนาแบบตะวันตกเหมือนตั้งอยู่กลางแจ้งท่ามกลางพายุที่มโหฬาร มนุษย์จะจัดการกับสภาพแวดล้อมรอบตัว อย่างไรก็ได้ โดยเฉพาะความพยายามเอาชนะธรรมชาติ หรือฝืนในสิ่งที่ธรรมชาติให้ไม่ได้ เดิมมนุษย์มีกำลังสู้รบด้วยดาบ ธนู หรือหอก แต่เมื่อสามารถ

หาวิถีที่ยั่งยืนด้วยพลังมหาศาล ความจำเป็นด้านเทคโนโลยีสงครามก็ทวีขึ้น ชาติที่มีอำนาจด้านอาวุธย่อมได้เปรียบ เป็นแรงผลักดันให้ทุกรานชาติอื่นๆ การล่าอาณานิคมของชาติตะวันตกในอดีตก็ล้วนใช้เทคโนโลยีเรือปืนนำหน้า พลาณาภพของอาวุธยังทำให้ชาติเหล่านี้พัฒนาเทคโนโลยีอุตสาหกรรม เศรษฐกิจ การค้าก้าวหน้าขึ้นด้วย เพราะได้แหล่งวัตถุดิบจากชาติที่ด้อยกว่า ขณะเดียวกัน ก็ใช้อำนาจความรู้และส่งผลิตผลอุตสาหกรรมเข้ามา ทั้งเผยแพร่ระบบคิด ทางสังคม และเศรษฐกิจแบบอุตสาหกรรม ทำให้ประเทศไทยซึ่งกำลังพัฒนา ด้วยนโยบายรับเอาแนวพัฒนาแบบจักรวรรดินิยมชาติตะวันตก ที่วัดโดยใช้ฐานทางเศรษฐกิจและเทคโนโลยีเป็นตัวตั้ง มากกว่าความอยู่ดีมีสุขของชุมชน

ประเทศใดจะพัฒนาหรือไม่พัฒนามักชี้วัดกันที่เศรษฐกิจ ปัจจัยที่ทำให้ เศรษฐกิจดีหรือไม่ดีก็คือ อุตสาหกรรม ประเทศที่ด้อยพัฒนาหรือกำลังพัฒนา มักมีอุตสาหกรรมน้อย ต้องใช้เทคโนโลยีพัฒนา ประเทศไทยมีแนวคิดเป็นประเทศ พัฒนาอุตสาหกรรมใหม่ (NIC) อยู่ระยะหนึ่ง แต่ก็ค่อยๆ ลดกระแสลงเมื่อพบ ปัญหาความวิกฤติด้านต่างๆ ที่เห็นชัดคือ การทำลายสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ ทุนนิยมทำให้ป่าไม้ถูกทำลาย เพื่อป้อนโรงงานอุตสาหกรรม เทคโนโลยีกลายเป็น เครื่องมือจัดการธรรมชาติ ทรัพยากรถูกทำลายพร้อมๆ กับปล่อยของเสียสู่โลก เช่น คาร์บอนไดออกไซด์ สารเคมี สร้างปัญหาสุขภาพของประชากรของเสียให้ทวียิ่งขึ้น (พระธรรมปิฎก, 2549: 30-39) ยิ่งเมื่อประเทศไทยถูกรอบจําด้วยลัทธิอาณานิคม ใหม่ภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ เงินนิยม โลกนิยม หรือวัตถุนิยม มนุษย์ก็ยิ่ง เดือดร้อนมากขึ้น สูญเสียอิสรภาพไม่สามารถอยู่ด้วยตนเอง ต้องพึ่งเทคโนโลยี ตลอดเวลา การพัฒนาลับกลายไปว่ามีทั้งผลเสียและผลดี ระยะหลังจึงเห็น ว่าการพัฒนาที่เน้นเทคโนโลยีและมุ่งผลทางเศรษฐกิจยังไม่สมบูรณ์ จะต้อง มีองค์ประกอบทางวัฒนธรรมอยู่ด้วย นั่นคือคนจะต้องอยู่ร่วมกันได้กับสิ่งแวดล้อม ต้องพัฒนาให้พ้นวิกฤติทั้งทางโลก สังคม และมนุษย์เอง โดยกลับไปหาวัฒนธรรม เพื่อสร้างความเข้มแข็งและมองสิ่งต่างๆ แบบองค์รวม ดังที่ ประเวศ วะสีให้ความ เห็นว่า (2550: 29) ถ้าเปรียบชุมชนเหมือนเซลล์ในร่างกายที่มีความหลากหลาย แล้ว เซลล์แข็งแรงที่เป็นหน่วยพื้นฐานและบูรณาการให้เกิดสภาพปกติของร่างกาย ฉะนั้น ชุมชนที่มีความหลากหลาย เข้มแข็งแต่บูรณาการเป็นหนึ่งเดียว ย่อมส่งผล ต่อโครงสร้างสังคมทั้งหมด

การสร้างอาณานิคมของชาติตะวันตกอาจมองได้ว่ามี 2 ครั้งใหญ่ๆ ครั้งแรกเอาชนะด้วยเรือปืนที่ทันสมัยกว่า ครั้งที่สองเอาชนะด้วยการแผ่กระแสโลกาภิวัตน์ในยุคอาณานิคมแบบเรือปืน มหาอำนาจไปถึงที่ใดก็จะหาทางทำลายอดีต และรากเหง้าของคนท้องถิ่น ในยุคอาณานิคมใหม่แบบกระแสโลกาภิวัตน์ ก็เช่นกัน ทำลายอดีต และรากเหง้าผู้คนท้องถิ่นให้มีรากเดียว ประวัติเดียว รูปแบบเดียว ทำให้ผู้ถูกตนเองและท้องถิ่น อยากหนีออกจากหมู่บ้านเข้าสู่ศูนย์อำนาจ จึงมีชุมชนหลายแห่งในปัจจุบันหันมาจัดการชีวิตตนเองใหม่ ค้นหาทุนชุมชน เริ่มจากเรียนรู้ตนเอง เอกลักษณะ อัตลักษณ์ ตลอดจนสิ่งที่สูญเสีย เพื่อเอาจิตวิญญาณดั้งเดิมกลับคืนมา ค้นหาคุณค่าและนำมาปรับใช้กับวิถีปัจจุบัน การศึกษาทุนชุมชนที่มีความหมายต่อชีวิตผู้คน อย่างน้อยมีอยู่ 3 ประการคือ ทุนทรัพยากร ทุนทางสังคม และทุนภูมิปัญญา (เสรี พงศ์พิศ, 2548: 28-76)

1. ทุนทรัพยากรธรรมชาติ (Natural resource capital) ได้แก่ ป่าไม้ ดิน อากาศ น้ำ สัตว์ เป็นต้น ทุนเหล่านี้นับว่าจะสูญเสียและก่อกมลพิษมากขึ้น เพราะมวลพลังบริโภค ตามการหว่านล้อมของกลไกเศรษฐกิจตลาดอย่างไร้ขีดจำกัด โดยลืมนึกถึงต้นสายปลายเหตุแท้จริงของปรากฏการณ์ แนวทางลดปัญหานี้ ต้องสร้างความเข้าใจแบบองค์รวม ดังที่วิลลิสท์ หรยางกูร (2551: 3) ให้ความเห็นว่า หากเราเข้าป่าก็อย่ามัวหลง และมองเห็นแต่ใบไม้ กล่าวคืออย่ามองปัญหาแบบแยกส่วน การกินพืชผักของคนเมือง ย่อมเกี่ยวโยงเป็นลูกโซ่จากชนบท ยิ่งคนเมืองต้องการบริโภคมาก ความเห็นแก่การขาย การดิ้นรนเพื่อเงินของคนชนบท การเผาผลาญทำลาย การเร่งการผลิตโดยใช้สารเคมียิ่งเพิ่มขึ้น ดังนั้นคนเมืองจะอยู่ดีกินดี ย่อมขึ้นกับชนบทที่อยู่ดีกินดีด้วย กล่าวคือต้องไม่ทำให้ชนบทเห็นแก่เงินจนขาดจิตสำนึก มีการกระจายรายได้อย่างทั่วถึง เพื่อไม่ให้ปรับเปลี่ยนคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติมาเป็นมูลค่ามากเกินไป

2. ทุนภูมิปัญญา (Intellectual capital) หมายถึง สิ่งอันเป็นรูปธรรมที่ถ่ายทอดความรู้ไปสู่คนอื่นโดยตรงได้ เช่น ศิลปะ ภาษา ยารักษาโรค ดนตรี แต่หากถ่ายทอดไปสู่คนอื่นโดยตรงไม่ได้ก็จะเรียกว่าทุนเฉพาะบุคคล (Individual capital) เช่น สติปัญญา ความสามารถเฉพาะตัว เป็นต้น (เสรี พงศ์พิศ, 2547: 79) ทุนทางปัญญาเป็นสิ่งที่มิอยู่ในทุกชุมชน แต่มักทอดทิ้งเพราะถูกรวบจำด้วย

วิถีอันทันสมัยแบบบริโภคนิยม ดังที่ครั้งหนึ่งละเลยยาสมุนไพร และการแพทย์แผนโบราณ แต่ปัจจุบันกลับได้รับความนิยมมากขึ้น เพราะเห็นผลเสียบางอย่างของยาแผนปัจจุบัน รวมทั้งหัตถกรรมพื้นบ้านก็ได้รับการฟื้นฟูเช่นเดียวกัน เพื่อต่อทุนปัญญาที่คนโบราณทิ้งไว้ เหล่านี้เป็นทุนชุมชนที่ช่วยต่อยอดผลผลิตและองค์ความรู้อีกมากมาย แต่จะทำไมไม่ให้ภูมิปัญญาเหล่านี้สูญเสียชีวิตวิญญาณ และรับสังคมบริโภคนิยมทางหนึ่งก็คือการถอดรหัสภูมิปัญญา กล่าวคือตีความให้ได้ความหมายอันลุ่มลึกของภูมิปัญญา เข้าใจสารัตถะอันแท้จริง ไม่คิดเพียงรูปแบบ แต่รับเอาจิตวิญญาณและคุณค่ามา ประยุกต์ให้สมสมัยโดยไม่ละเลยองค์รวม

3. ทุนทางสังคม (Social capital) หมายถึง ระเบียบ กฎเกณฑ์ วิธีที่ร้อยรัดผู้คนให้สัมพันธ์กัน อยู่ร่วมกันเป็นพี่เป็นน้อง เป็นครอบครัว เป็นเครือข่าย เป็นหนึ่งเดียวกับธรรมชาติที่ไว้วางใจกัน พึงพาอาศัยช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ทั้งด้วยวิธีการและรูปแบบ วิธีการดังเช่น การนับถือผีของคนภาคเหนือ ที่ทำให้เกิดการอยู่ร่วมกัน ทั้งมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติ เพราะเห็นในคุณค่าเดียวกัน รูปแบบดังเช่น การจัดระเบียบสถาบันครอบครัว สถาบันศาสนา รวมถึงชมรม สมาคม ขบวนการ ทุนทางสังคมจึงอาจหมายถึงระบบคุณค่า และการจัดระเบียบองค์กร ทุนสังคมไทยมีจารีตประเพณี และถือปฏิบัติมาช้านาน แต่มักถูกรวบงำด้วยกระแสสมัยใหม่ ทำให้ครอบครัวแตกสลาย การร่ำหาเงินตามเศรษฐกิจเงินนิยม ไม่มีเวลาให้คนครอบครัวอยู่ด้วยกัน ขาดความอบอุ่น และก่อปัญหาต่างๆ อีกมากมาย

ทุนเหล่านี้แสดงออกผ่านจารีตประเพณีต่างๆ ของไทยมากมาย เพื่อรักษาทุนชุมชนหรือทุนมนุษย์ไว้ จึงไม่อาจทำลายจารีตประเพณีนี้ไว้ หรือปล่อยตามอิทธิพลตะวันตก เช่น การแสดงความเคารพต่อน้ำผ่านพิธีกรรมลอยกระทง จะเห็นความสำคัญของน้ำในอันที่จะอนุรักษ์ธรรมชาติไว้ หรือการสร้างความสัมพันธ์ต่อผู้อาวุโสผ่านพิธีสงกรานต์ เป็นต้น กล่าวได้ว่าทุนทั้งสามประการข้างต้นคือปัจจัยช่วยเสริมสร้างความเป็นชุมชนที่เข้มแข็ง ทรัพยากรธรรมชาติย่อมก่อปัจจัยให้เกิดพื้นที่ที่มีลักษณะเฉพาะ มีผลต่อภูมิปัญญา และโยงไปถึงความสมดุลของระบบนิเวศ ระบบการผลิต ระบบเศรษฐกิจ การดำรงรักษาสิ่งแวดล้อม

ทางวัฒนธรรม การพัฒนามนุษย์และสังคมอย่างยั่งยืน ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงของสังคมโลก หากทุนชุมชนผสานกับสิ่งแวดล้อมที่ดี นั้นย่อมหมายถึงความสามารถเชื่อมโยงแบบองค์รวม เหตุผลที่ต้องศึกษาชุมชนจึงไม่ใช่เพียงฟื้นฟูชุมชนให้มีชีวิต แต่เพื่อความเข้าใจทั้งระบบคือ ทุนชุมชน สิ่งแวดล้อมที่สัมพันธ์กับคน ครอบครัว ชุมชน สังคม และความมีเอกภาพของชาติ

3. สภาพชุมชนเปลี่ยนแปลงอย่างไร

การดำรงชีวิตของคนในชุมชนไทยมีการเปลี่ยนแปลง เมื่อรับเอากระแสด้านความนิยมแบบตะวันตก อย่างน้อยนับแต่สมัยรัชกาลที่ 4 ขึ้นมา และมีมากขึ้นเมื่อเริ่มพัฒนาสู่ความทันสมัยแบบตะวันตก ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ พ.ศ. 2504 (อรศิริ งามวิทยาพงศ์, 2549: 47) จนถึงปัจจุบันก้าวสู่ยุคหลังทันสมัยหรือยุคหลังสมัยใหม่ ที่ทุกอย่างเปลี่ยนแปลงรวดเร็ว กว้าง ลึกและซับซ้อนมากขึ้น ทำให้ต้องทวนหาจิตวิญญาณดั้งเดิม เพื่อความเข้าใจชุมชนไทย ที่จะนำไปสู่การพัฒนาแบบยั่งยืน ในที่นี้จึงขออธิบายความเปลี่ยนแปลง และสภาพที่แตกต่าง ของชุมชน 3 สมัยจากยุคชุมชนดั้งเดิม สมัยใหม่ และหลังสมัยใหม่

3.1 ชุมชนดั้งเดิม

ลักษณะคนในยุคชุมชนดั้งเดิมถือว่า มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ สัมพันธ์อยู่กับธรรมชาติหรือสิ่งสูงสุด เช่น ผี เทวดา พระเจ้า ความรู้จากธรรมชาติมีอิทธิพลต่อการกำหนดแบบแผนการดำรงชีวิต การกินอยู่ วิธีคิด ค่านิยม หรือรากฐานวัฒนธรรม จึงต้องเรียนรู้และจัดการความสัมพันธ์อย่างอ่อนน้อมถ่อมตน ให้คุณค่าแกจิตวิญญาณ เป้าหมายชีวิตเน้นทางจิตใจมากกว่าวัตถุ เพราะถือว่าโลกวัตถุมิใช่ของตน แต่เป็นสมบัติร่วมของสรรพสิ่ง ทุกสิ่งในธรรมชาติ สัมพันธ์กันเป็นเหตุปัจจัย และเชื่อว่าความหลากหลายและความสมดุลคือแกนหลักของความมั่นคงและยั่งยืน การมีทรัพย์สินหรือวัตถุเท่าที่จำเป็นไม่ใช่ความทุกข์ เนื่องจากความสุขมีหลายมิติ ที่สำคัญคือความสุขจากความสัมพันธ์กับสิ่งสูงสุด หรือการพัฒนาคนให้เข้าสู่ศาสนธรรมในระดับต่างๆ และการพึ่งพาอาศัยทั้งด้านกายภาพและจิตวิญญาณ

โครงสร้างหรือความสัมพันธ์ในวิถีชีวิตส่วนใหญ่ มีลักษณะแนวราบ เน้นความร่วมมือ และการพึ่งพาอาศัยระหว่างสมาชิกในชุมชน มีแนวคิดอยู่ข้างเช่น

ผู้อาวุโส ผู้รู้ ผู้นำ เพศชาย แต่ความสัมพันธ์แม้ต่างระดับก็ถูกกำกับด้วยคุณธรรม เสมอ มุ่งสร้างพระคุณมากกว่าอำนาจล้วนๆ สมาชิกในชุมชน ชุมชนกับชุมชน รัฐกับชุมชนจึงสัมพันธ์กันอย่างแน่นแฟ้นเป็นปึกแผ่น มีความใกล้ชิดเอื้ออาทรต่อกัน ครอบครัวมีลักษณะครอบครัวขยาย อยู่อาศัยหลายชั่วอายุ รวมกันเป็นญาติจึงมีหลากหลายชีวิต มีปฏิสัมพันธ์เรียนรู้ร่วมกัน อิทธิพลของระบบราชการ และรวมศูนย์ยังมีบทบาทน้อยต่อวิถีชุมชน เศรษฐกิจมีลักษณะพึ่งพาตนเอง (แบบพอเพียง) มุ่งตอบสนองความต้องการเพื่อยังชีพ และชุมชนเป็นตัวกำหนดการผลิต

การดำรงชีวิตซึ่งต้องพึ่งพาธรรมชาติ อาศัยการเกื้อกูลระหว่างกัน ดำรงชีพด้วยเกษตรกรรม ทำให้ค่านิยมของความรู้ในยุคชุมชน คือความสามารถในการใช้ประโยชน์เพื่อการดังกล่าว ความประจักษ์ผลในทางปฏิบัติ และใช้ประโยชน์ได้จริงในชีวิตประจำวัน เช่น การเดินป่า การทำนา ความรู้คือสิ่งที่นำไปเพื่อความอยู่รอด หากผู้ใดฝึกฝนจนชำนาญมาก สามารถประยุกต์ใช้หรือมีลักษณะดีเลิศก็ยอมรับว่าเป็นผู้รู้ ส่วนมากเป็นผู้อาวุโสในครอบครัว ในชุมชน ผู้รู้ยังอาจหมายถึงผู้รู้ทางจิตวิญญาณ เช่น พระ หมอผี จึงให้ความเชื่อฟังมาก ความรู้เชิงปฏิบัติมักแสดงเมตตาจิต ศีลธรรม จริยธรรม จึงทำให้ผู้อาวุโสได้รับความเชื่อถืออย่างยิ่ง กระบวนการเรียนรู้มีหลากหลาย เช่น การพูด การเล่า เทศน์ การเลียนแบบ แลกเปลี่ยนระหว่างบุคคล แหล่งเรียนรู้ที่ดีที่สุดคือครอบครัว ชุมชน และระบบนิเวศ

3.2 ชุมชนสมัยใหม่ หรือชุมชนทันสมัย

การเปลี่ยนแปลงจากยุคชุมชนดั้งเดิมสู่ชุมชนสมัยใหม่ เริ่มเมื่อรับอารยธรรมตะวันตก โดยเฉพาะด้านเทคโนโลยีอุตสาหกรรม ความเปลี่ยนแปลงสู่สังคมอุตสาหกรรมและความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ ทำให้มนุษย์เชื่อว่าเป็นเจ้าของและมีอำนาจเหนือกว่าธรรมชาติ ถือตนเป็นศูนย์กลางและตัวตั้งบันดาลความมั่งคั่งของธรรมชาติมาสนองต่อตนเองอย่างไร้ขอบเขต และเชื่อว่าสิ่งที่มองไม่เห็น พิสูจน์ไม่ได้ เช่น ผี เทวดา ไม่มีอยู่จริง เป็นสิ่งมลาย ไม่น่าเชื่อถือ ค่านิยมแบบจิตวิญญาณเปลี่ยนเป็นวัตถุนิยม การพึ่งพาอาศัยเปลี่ยนไปสู่ความสัมพันธ์ที่ต้องใช้เหตุผลอย่างวิทยาศาสตร์ สำหรับการอธิบายชีวิต ยอมรับความ

จริงเฉพาะที่มีเหตุผลเท่านั้น ความสุขมีมิติเดียวและแยกส่วนเป็นเรื่องวัตถุล้วนๆ ใช้วัตถุตอบสนองชีวิตมากกว่าจิตวิญญาณ ความรู้สึก และความสัมพันธ์ทางสังคม สุขเป็นแบบตัวใครตัวมัน ใครหาได้มากก็จะสะดวกสบาย ทำให้คู่แข่งกับวัตถุและการใช้เทคโนโลยี หากมีปัญหาก็คือว่าเป็นความขัดข้องทางเทคนิค วิธีการหรือปัญหาทางเครื่องมือมากกว่าวิถีคิดทางจิตวิญญาณ ใช้สูตรสำเร็จรูปเป็นการเรียนรู้และจัดการปัญหาที่เกิดขึ้น

โครงสร้างความสัมพันธ์ของชุมชนที่เคยแน่นแฟ้น ถูกกระทบจากการพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ที่รวมศูนย์การตัดสินใจจากรัฐ และการจัดการด้านเศรษฐกิจจากส่วนกลาง ระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งพา เปลี่ยนเป็นการผลิตเฉพาะอย่างเพื่อจำหน่าย ยุคสมัยใหม่ได้นำชุมชนไปสู่การสร้างความสัมพันธ์กับตลาดแบบเข้มข้น รวมถึงพ่อค้าคนกลาง มีลักษณะแนวดิ่งมาก มีอำนาจซับซ้อนรัฐเข้าไปจัดการ เพราะคิดว่าปราศจากการดูแลอย่างถูกวิธี ขาดแคลนความรู้ ทำให้รัฐต้องจัดการแบบเบ็ดเสร็จ โดยที่ประชาชนปฏิบัติตามอย่างเดียว สภาพนี้จึงถือว่าครอบครัวย้ายหรือครอบครัวใหญ่แบบเดิมเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนา ไม่ก่อผู้นำ ผู้ประกอบการ และออมทรัพย์ ก่อให้เกิดเศรษฐกิจปัจเจกชนด้านเดียว กระตุ้นให้ครอบครัวขยายแตกตัวเป็นครอบครัวเดี่ยว ภรรยาต้องช่วยสามีหารายได้ เข้าสู่ระบบการแข่งขันทางเศรษฐกิจ สมาชิกในครอบครัวมีเวลาอยู่ด้วยกันน้อยลง

การดำรงชีวิตสมัยใหม่ได้ทำลายความรู้แบบท้องถิ่น เป็นแบบรวมอำนาจการศึกษาจากส่วนกลาง ทำให้ความรู้ไม่สอดคล้องกับชีวิตประจำวัน แต่เป็นไปเพื่อสนองเศรษฐกิจแบบอุตสาหกรรม เพื่อเพิ่มผลผลิตมวลรวมประเทศชาติ เนื้อหาความรู้ถูกลดทอนเป็นส่วนๆ มีทักษะเชิงเทคนิคสูง มุ่งความรู้ที่ให้ประโยชน์ด้านความมั่งคั่ง ตอบสนองตลาดแรงงาน ความรู้จึงไม่บูรณาการกับชีวิตจริงของบุคคล มองเห็นคนชนบทเหมือนขามเป้ง ต้องเติมเต็มความทันสมัย ผู้รู้ก็คือผู้สำเร็จการศึกษาหลักสูตรทันสมัย ใช้กระบวนการเรียนโดยมองว่าชาวบ้านโง่ ต้องรับคำสั่งและถ่ายทอดจากการจดจำ ทำตามหรือเลียนแบบจากหน่วยราชการ ทำให้ความรู้ใหม่มิได้ต่อยอดความรู้เดิม แหล่งเรียนรู้อยู่ที่โรงเรียนและสถานศึกษาที่รัฐจัดให้เท่านั้น

3.3 ชุมชนหลังสมัยใหม่

การเปลี่ยนแปลงจากยุคสมัยใหม่สู่ยุคหลังสมัยใหม่ เกิดขึ้นจากระบบความก้าวหน้าทางโทรคมนาคม และการสื่อสาร โดยเฉพาะคอมพิวเตอร์ ยุคนี้บ้างก็ถือว่าเป็นทุนนิยมตอนปลาย หรือสืบเนื่องจากสังคมอุตสาหกรรมสมัยใหม่ ที่ยังยึดติดโลกวัตถุมากกว่าจิตวิญญาณ ดำรงชีวิตอยู่กับกระแสบริโภคนิยม หรือกลไกตลาด อย่างไรก็ตามความก้าวหน้าด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีอย่างต่อเนื่องไร้ขีดจำกัด ก็ได้ทำลายโครงสร้างสังคมยิ่งขึ้น กระตุ้นให้วิถีชีวิตเปลี่ยนแปลงมากกว่าเก่า ต้องเผชิญกับการเรียนรู้สิ่งแปลกใหม่ตลอดเวลา เกิดชุมชนแบบใหม่ที่ซับซ้อนและกระจายกระจาย สมาชิกในชุมชนมีลักษณะลิ้นไหลและกลวงพรุนมากขึ้น ในทัศนะเดิมๆ ชุมชนมักติดอยู่กับพื้นที่ มีความกลมกลืนเกื้อกูลกัน มีความสัมพันธ์แบบเครือญาติหรือมิตรภาพ แต่ปัจจุบันนี้ลักษณะที่แท้จริงของชุมชนหรือคนเห็นยากยิ่งขึ้น ใฝ่หน้ากากเข้าหากัน และยังคงแอบอิงเบนไปตามวาทกรรมเท่านั้น ชุมชนใหม่ที่เกิดขึ้นจึงต้องใช้ความอดสาหัสในการสื่อสารมิตรภาพ สร้างความสัมพันธ์จากการค้นหาตัวตน ค้นหาอัตลักษณ์ที่สัมพันธ์กับคนอื่น ความรู้สึกร่วมทางสุนทรีย์ การเปิดรับ เปิดกว้าง และรับผิดชอบกับความเป็นอื่น ความรู้เกี่ยวกับสังคมไม่อาจสะท้อนความจริงเกี่ยวกับชุมชนที่กำลังเกิดขึ้นได้ ชุมชนจึงต้องเข้ามาทำหน้าที่เติมเต็มความสมบูรณ์ให้กับชีวิตและสังคม จึงเกิดชุมชนแบบเลือกสรร (Eclectic community) มากมายที่ถอยร่นและปฏิเสธข้อจำกัดทางสังคม

สภาพความรู้หลังสมัยนั้น นอกจากทำลายความรู้ท้องถิ่นแล้วยังทำให้ความรู้จากทั่วสารทิศป่าไหลเข้ามาอย่างรวดเร็ว ไม่มีพรมแดนของความรู้ ความก้าวหน้าด้านเทคโนโลยีการสื่อสารและข้อมูลข่าวสารสมัยใหม่ ได้ลดข้อจำกัดด้านเวลาและสถานที่จนแทบไม่รู้สึกรถึงความแตกต่าง คนทั่วโลกรับรู้ข่าวสารได้เท่าเทียม แม้ยังติดกระแสบริโภคนิยม แต่ระยะนี้เป็นการบริโภคภาพลักษณ์มากกว่ามูลค่าการใช้สอย ความรู้จึงเป็นแบบฉาบฉวยไม่มั่นคงถาวร และไม่ต่อเนื่อง ความรู้เป็นเรื่องปริมาณ และจำนวนข้อมูลข่าวสาร สิ่งใดที่วัดค่าในเชิงปริมาณไม่ได้ก็ถือว่าเป็นไร้ค่าความรู้ กฎเกณฑ์ที่กำหนดว่าอะไรคือความรู้เปลี่ยนไป ความรู้กลายเป็นสินค้าที่ผลิตขึ้น เพื่อขายในท้องตลาดเพื่อบริโภค ไม่แตกต่าง

จากสินค้าอื่น (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. 2547: 26-39) กระบวนการเรียนรู้ต้องพึ่งพาเทคโนโลยีอย่างยิ่ง ผู้รู้ไม่ใช่บุคคลเท่านั้น แต่เป็นผลผลิตของการสื่อสารทางเทคโนโลยีที่มีประสิทธิภาพ แหล่งเรียนรู้ที่ทันสมัยจึงหนีไม่พ้นเทคโนโลยีสารสนเทศ

4. จะพัฒนาคนในชุมชนอย่างไรเพื่อรับกับการเปลี่ยนแปลง

สภาพการณ์ปัจจุบันที่ต้องเผชิญกับโลกหลังสมัยใหม่ ก่อให้เกิดแนวคิดท้าทาย โดยเฉพาะบรรดานักสังคมวิทยา ที่พยายามใช้วิธีรื้อสร้าง (Deconstruction) มาใช้เป็นแนวทางการศึกษาชุมชน เพราะสังคมหลังสมัยใหม่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหลายประการ ทั้งด้านระบบคิด ความคิด วิถีชีวิต โครงสร้างทางเศรษฐกิจและการเมือง ดูจะเป็นความเปลี่ยนแปลงที่ขัดแย้งกับการพัฒนาสังคมสมัยใหม่ ที่เป็นยุคแห่งแสงสว่างทางเทคโนโลยีอุตสาหกรรม แนวคิดนี้รวมถึงการพัฒนาชุมชนด้วย แนวทางการศึกษาชุมชนในปัจจุบันจึงถูกรื้อสร้างในหลายมิติ เช่น การไปเน้นที่การรวมกลุ่มในชุมชนชนบทที่ยังไม่พัฒนา การสร้างชุมชนใหม่ สร้างความรู้สึกให้คนเป็นเจ้าของ ความเป็นตัวตนที่สัมพันธ์กับคนอื่น การมองชุมชนในมิติของจิตสำนึกทางการเมือง การกระทำการเพื่อเรียกร้องความยุติธรรม หรือการจัดการความรู้ที่ขยายตัวสู่การสร้างความสัมพันธ์แบบใหม่ อย่างไรก็ตาม กฎเกณฑ์หลักของการพัฒนาในสภาวะปัจจุบัน อันแรกคือการกลับคืนสู่รากเหง้าเดิม เพื่อต่อทุนทางสังคม ทุนทางปัญญา และทุนทรัพยากร อันที่สองคือการพัฒนาคนที่เน้นกระบวนการมากกว่าผล ในที่นี้จึงขออธิบายเรื่องคนเป็นหลัก เพราะคนเป็นปัจจัยที่สำคัญที่สุดในทุกๆ ด้าน

พัฒนาการสังคมไทยและโลกที่เปลี่ยนแปลงเร็วมากในปัจจุบัน ได้สร้างความสับสนและขาดความรู้เท่าทัน ดังนั้นหากไม่พัฒนาคนและสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อปรับตัวของคนในชุมชน ก็จะทำให้สูญเสียศักยภาพของมนุษย์ที่จะต้องเผชิญปัญหามากมายประการและคำจูนไว้ เพื่อรักษาคุณภาพและการอยู่ร่วมกันระหว่างโลกธรรมชาติและสังคมมนุษย์ คนคงไม่ใช่แค่ร่างกาย แต่มีจิตวิญญาณ มีสมอง สติปัญญา มีความรู้สึก ทั้งหมดนี้คือคน ดังนั้นการมองคนจึงควรมองแบบองค์รวม หรือหันมามองแบบตะวันออกหรือแบบไทย (จำเนียร จวงตระกูล. 2549: 5-6) และถ้าทราบใดที่คนยังไม่ตระหนักถึงความจำเป็นที่ต้องพัฒนาแล้ว

การพัฒนา ก็คงไม่เกิดขึ้น ปัญหาความวิกฤติทั้งโลก สังคม และมนุษย์ มีความจำเป็นมากพอแล้วที่คนต้องพัฒนา

จะพัฒนาคนอย่างไร ประการแรกต้องสร้างจิตสำนึกใหม่ และฐานความคิดใหม่ ที่มองมนุษย์ โลกและธรรมชาติว่ามีระบบเดียวกัน มีความเป็นหนึ่งเดียว ถ้าขาดส่วนใดจะกระทบถึงกัน ทำให้คนเป็นทุกข์ พยายามเข้าใจตนเอง เข้าใจผู้อื่น และเชื่อมโยงกับชุมชนอื่นๆ รวมถึงธรรมชาติแวดล้อม บางครั้งก็ต้องสร้างอุดมคติแบบโลกพระศรีอารียะ แนวคิดนี้ไม่ใช่มงายแต่เป็นการสร้างฝันที่เป็นจริงได้ เป็นแรงจูงใจเข้าหาโลกใหม่ที่มีแต่ความสุข หลุดพ้นวิกฤตได้ ปัจจุบันสังคมพัฒนาวัตถุนิยมจนสุดสายป่านแล้ว ยากจะหวนกลับคืนสู่ยุคชุมชนดั้งเดิม และเข้าหาธรรมชาติด้วยจิตวิญญาณ มนุษย์ไม่มีทางเลือกอื่น แต่ก็มีธรรมชาติอย่างหนึ่งคือการไปให้พ้นตัว และสร้างจิตวิญญาณใหม่ ด้วยการเฝ้าหาโลกาภิวัตน์แบบศรีอารียะ สร้างมโนคติความสุขจากความเป็นครอบครัวเดียวกัน ชุมชนเดียว ประเทศเดียว โลกเดียว ด้วยความเกื้อกูลไม่ใช่แข่งขันโดยเสรี (ประเวศ วะสี, 2550: 21-22)

ประการที่สอง เชื่อมมั่นในศักยภาพของตน การยึดตนเป็นศูนย์กลางมิใช่ข้อเสียเสมอไป ถ้าคนนั้นมีคุณธรรม จริยธรรมเป็นที่ตั้ง มนุษย์ย่อมเหนือกว่าสัตว์ที่มีจิตใจสูง รู้จักสร้างดุลยภาพระหว่างสมองซีกซ้ายและขวา มีศักยภาพในการพัฒนา และยกระดับจิตใจให้เลียดตน หากมีการแย่งชิง และขาดความเกื้อกูลก็ไม่ได้ต่างจากสัตว์ การพัฒนาต้องเปลี่ยนลักษณะนิสัย จากการแย่งชิง ความเมตตาที่ให้ฝ่ายเดียว มาเป็นต่างคนต่างให้หรือเกื้อกูลกัน

ประการที่สาม รู้จักเหตุและผลของปัจจัยธรรมชาติ รู้เห็นธรรมชาติตามความเป็นจริงที่เรียกว่าปัญญาหรือวิชา แต่โดยส่วนใหญ่มนุษย์จะหลงรู้เห็นสั้นๆ ไม่เชื่อมโยงและจิตขาดความเป็นกลาง การพัฒนาแนวนี้นอกจากทำให้รู้ธรรมชาติแท้จริงแล้ว ยังทำให้จิตเป็นอิสระ เพราะเห็นว่า มันเป็นเช่นนั้นเอง การสร้างจิตเป็นกลางอาจใช้หลักธรรมพุทธศาสนา คือ มัชฌิมาปฏิปทา และหลักอิทัปปัจจยตา เพื่อค้นหาเหตุปัจจัยที่หนุนเนื่องกัน หรือสั่นไหวโดยอิสระ คิดอะไรเป็นกระบวนการที่เชื่อมโยงเป็นพลวัต ไม่ใช่คิดเป็นก้อนๆ สำเร็จรูปตายตัว

ประการที่สี่ ให้รู้จักตนเองและการเจริญสติ เพื่อหลีกเลี่ยงจากต้นหนาลึกเลื่องการบริโภควัตถุที่ไร้ขอบเขต ฝึกพัฒนาตนให้รู้จักธรรมชาติของมนุษย์

อันประกอบด้วยชั้น 5 ผ่านอายตนะภายในและภายนอก รู้จักวงจรแห่งความทุกข์คือปฏิจสมุปบาท เพื่อยกระดับจิต และสร้างสติให้รู้กาย รู้เวทนา รู้จิต และรู้ธรรมนำไปสู่สิ่งสูงสุด พัฒนาทางจิตวิญญาณที่มีทาน ศีล ภาวนาเป็นกุศลอย่างน้อยก็ลดความเห็นแก่ตัว โหลเลือนออกจากอำนาจครอบงำ ความไม่รู้ไปสู่ความเป็นไท สู่อิสรภาพ และความสุขที่แท้จริง ดังที่จุฑาพรรค์ ผดุงชีวิต (2550: 35) ให้ความเห็นว่า การดำเนินชีวิตควรหมายถึงวิธีการใดๆ ก็ตาม ที่มุ่งสู่ความก้าวหน้า พัฒนาตัวตน และปลดปล่อยพันธนาการที่รุ่มเร้ากักกั้นตน

ประการที่ห้า ดำเนินชีวิตให้เกิดพัฒนาการทางจิตวิญญาณ กล่าวคือหาประสบการณ์ทางวิญญาณกับธรรมชาติที่จะให้ความสุข ถ้ามีสิ่งศักดิ์สิทธิ์อยู่รอบตัวชีวิตก็จะรู้สึกอึดอัด แต่ความสุขเกิดจากกิเลสต้นเหตุ กิเลสก็จะพาสู่การทำลายตราบใดที่มีประสบการณ์ธรรมชาติกับปัญญาย่อมจะทำให้ความสุขสูงยิ่งขึ้น พัฒนาทางจิตวิญญาณนี้เกิดได้ทุกช่วงขณะ จากการทำงาน การออกกำลังกาย การแสดงความรัก การเลี้ยงลูก การเจ็บไข้ จากความเมตตา การเสียสละเพื่อส่วนรวม และการสร้างชุมชน โดยเฉพาะกับชุมชนใดที่เกิดจากความร่วมคิดร่วมทำ มีจิตสำนึกแห่งชุมชน มีทักษะสร้างชุมชน เช่น หมั่นประชุมเสมอ ก็ย่อมหาทางออกกับปัญหาอุปสรรคต่างๆ ได้มาก สังคมหลังสมัยใหม่ในศตวรรษที่ 21 มนุษย์จึงควรสร้างความเป็นชุมชนให้มากที่สุด (ประเวศ วะสี, 2550: 22-146)

จากการพัฒนาคนข้างต้นจะเห็นว่า จะสมบูรณ์ไม่ได้หากมุ่งแต่พัฒนาคนโดยมองข้ามการพัฒนาชุมชน แม้คนจะสำคัญที่สุดแต่ไม่อาจอยู่โดยลำพังต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน นั่นคือต้องมองภาพแบบองค์รวม สร้างจิตวิญญาณที่มีความคิดแบบจิตสาธารณะ ชุมชนศึกษาจึงเป็นการเพิ่มขีดความสามารถ ความสัมพันธ์ระหว่างคน เป็นองค์ความรู้ช่วยในการพัฒนาสร้างสรรค์ในทุกๆ ด้านที่จะร่วมแก้ปัญหาในระดับรากแก้ว และปัญหาส่วนรวมที่ใหญ่ที่สุดคือประเทศชาติ

5. จะพัฒนาชุมชนอย่างไรให้ยั่งยืน

คุณลักษณะของคนดังกล่าวข้างต้น แสดงให้เห็นถึงมรรควิถีการสร้างชุมชนในฝันด้วยแล้ว แต่หากเห็นว่าคนเป็นตัวขับเคลื่อนกระบวนการต่างๆ ไปสู่จุดหมาย คนที่ได้รับการพัฒนาและเรียนรู้สิ่งดีๆ ย่อมเป็นกำลังให้เกิดความเข้มแข็งและความยั่งยืนของชุมชนได้ ความเข้มแข็งก็คือความสามารถในการ

พัฒนาตนเองและชุมชนให้พึ่งพาตนเอง เช่น นำความรู้พื้นบ้านและภูมิปัญญาชาวบ้านมาต่อยอด เกิดการเรียนรู้และกระทำด้วยตนเอง สร้างรายได้แก่ชุมชน หลุดพ้นจากปัญหาความยากจนที่สะสมอยู่ (ประพันธ์ ภักดีกุล และคนอื่นๆ, 2549: 12) ส่วนการพัฒนาที่ยั่งยืนคือ การพัฒนาที่สนองความต้องการของปัจจุบัน โดยไม่ทำให้คนในอนาคตต้องประนีประนอมยอมลดความต้องการลง ในอันที่จะตอบสนองต่อเขา (พระธรรมปิฎก, 2549: 63-67) นั่นคือ ไม่ทำลายทรัพยากรที่จะเป็นที่ต้องการในอนาคต การพัฒนาที่ยั่งยืนเป็นการพัฒนาแบบบูรณาการทำให้เกิดองค์รวมและดุลยภาพระหว่างมนุษย์ เศรษฐกิจ และระบบนิเวศ ชุมชนเข้มแข็งกับการพัฒนาที่ยั่งยืนจึงมักเกี่ยวเนื่องกัน การพัฒนาชุมชนแบบยั่งยืนต้องมองสภาพการณ์ในแง่ต่างๆ ดังต่อไปนี้

ในแง่เศรษฐกิจต้องสร้างเศรษฐกิจชุมชนให้เข้มแข็ง เพื่อเป็นภูมิคุ้มกันให้กับสมาชิกโดยเฉพาะการรุกร้าจากกลไกตลาด และนายทุน และกระแสโลกาภิวัตน์ โดยให้ประชาชนสามารถจัดตั้งกลุ่มหรือองค์กรของตนเอง ร่วมทำให้เกิดความสำเร็จเล็กๆ น้อยๆ แล้วค่อยพัฒนาขยายใหญ่ กว้างขวางยิ่งขึ้น สู่ความเข้มแข็งขององค์กรและชุมชน กระบวนการพัฒนานอกจากมีมิติทางเศรษฐกิจ และศักยภาพของมนุษย์ ยังรวมถึงระบบนิเวศน์ทางธรรมชาติด้วย กล่าวคือ สร้างเศรษฐกิจเข้มแข็งโดยไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม ให้การเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจควบคู่ไปกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ แม้การเติบโตทางเศรษฐกิจจะหยุดชะงัก แต่จะเป็นผลดีระยะยาวนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน (ชัยวุฒิชัยพันธุ์, 2544: 9) โดยธรรมชาติของมนุษย์มีความต้องการไม่สิ้นสุด ด้วยเหตุนี้จึงเกิดแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ที่เห็นว่า ตัณหาแก้ไขไม่ได้จึงนำไปสู่การลงทุนอย่างต่อเนื่อง และเร่งให้มีการพัฒนาอุตสาหกรรมแทนเกษตรกรรม แต่หากมองเศรษฐศาสตร์แบบพุทธจะชี้ว่า ตัณหาแก้ไขได้ ลดละได้ สามารถพัฒนาจากตัณหาสู่ปัญญา และเสริมความต้องการแบบฉันทะ นั่นคือให้ชุมชนพึงพอใจในสิ่งที่มี และมีเศรษฐกิจพอเพียง การยึดแนวทางนี้จะเป็นหลักประกันในการดำรงชีพ ช่วยเลี้ยงการสูญเสียพื้นที่เกษตร การทำลายสิ่งแวดล้อมเป็นพิษ ตลอดจนการบริโภควัตถุด้วยคุณค่าเทียม การพัฒนาชุมชนด้วยแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์แบบพุทธเพื่อชุมชนเข้มแข็ง จึงควรกระทำอย่างยั่งยืนในสภาวะปัจจุบัน

ในแง่ธรรมชาติ ให้ชุมชนมีระบบสัมพันธ์กับธรรมชาติ ให้คนพัฒนาตนเองอยู่ร่วมกับสิ่งแวดล้อม สร้างอิสรภาพและความสุขด้วยตนเอง ไม่ต้องเบียดเบียนธรรมชาติมากนัก เมื่อมีอิสรภาพมาก มนุษย์ก็อยู่ดีโดยขึ้นกับธรรมชาติน้อยลง มีความสุขที่เป็นมรามาธิสุข ไม่ขึ้นอยู่กับวัตถุภายนอก ความสัมพันธ์และปฏิบัติการของชุมชน จึงไม่ควรครอบงำธรรมชาติ และปล่อยให้ตกอยู่ใต้กระแสธรรมชาติอย่างไร้ปัญหา แต่ต้องพัฒนาระบบความสัมพันธ์ของธรรมชาติให้เกิดดุลยภาพเสมอ เพื่อพัฒนาคนและชุมชนให้เป็นอิสระอย่างแท้จริง เครื่องวัดระดับพัฒนามนุษย์ไม่ใช่ความสามารถในพิชิตครอบงำธรรมชาติ จัดการกับสัตว์ แต่เป็นความสามารถอยู่ร่วมกับสัตว์อื่น เบียดเบียนน้อยลง ต้องถนอมธรรมชาติเหมือนฝังแสวงหาน้ำหวานจากดอกไม้ (พระธรรมปิฎก, 2549: 164-170) ใช้สภาวะธรรมชาติสิ่งแวดล้อมเป็นดัชนีชี้วัดความสุขของประชากรดีกว่าใช้ผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติ (GDP) ดังมีคำถามว่า รายได้สัมพันธ์กับความสุขจริงหรือไม่ ที่ผ่านมารายได้ประชาชาติเพิ่มก็ยิ่งทำลายสิ่งแวดล้อมธรรมชาติมากขึ้น การอนุรักษ์ธรรมชาติเป็นปัจจัยของการพัฒนาที่ยั่งยืน ขณะที่รายได้ประชาชาติแสดงถึงการพัฒนาประเทศที่ฉาบฉวยเท่านั้น

ในแง่สังคม การพัฒนาต้องคำนึงถึงรากฐานของชุมชน ค้นหาทุนชุมชน รวมถึงวิถีชีวิตมนุษยจากรากเหง้าทางประวัติศาสตร์ ค่านิยม วัฒนธรรม ความเชื่อของแต่ละชุมชน การพัฒนาที่ผ่านมามักขาดเครื่องมือสัมผัสชีวิตคน ที่ทำให้เกิดความละเอียดอ่อน และมองชุมชนด้วยหัวใจความเป็นมนุษย์ ซึ่งแตกต่างหลากหลาย (โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์, 2545: 10) ต้องอาศัยความเข้าใจอย่างถ่องแท้ที่ปรากฏทั้งในระดับจิตสำนึกและจิตใต้สำนึก ไม่ว่าด้านอุปสรรคและโอกาสที่อาจเกี่ยวกับมิติด้านอุดมการณ์ โลกทัศน์ ความสัมพันธ์ทางสังคม ระบบค่านิยม ในสังคมไทย ปฏิสัมพันธ์จากอิทธิพลภายนอก รวมถึงการขับเคลื่อนจากองค์กรต่างๆ ในการศึกษารากฐานชุมชนก็เพื่อพัฒนาศักยภาพของชุมชนที่เป็นหน่วยย่อยของสังคม สังคมจะอยู่รอดและยั่งยืนอย่างไร ท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์ที่นับวันรุนแรงขึ้น หากไม่รักษาสถานะทุนชุมชนที่เข้มแข็งเอาไว้ (สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2549 :28-29) ทุนชุมชนไม่ว่าทุนทรัพยากร ทุนภูมิปัญญา และทุนสังคม ล้วนก่อกำเนิดโดยความริเริ่มจากชุมชน และเพื่อผลประโยชน์ต่อชุมชนนั้น

ในแง่จิตสาธารณะ ชุมชนที่เกื้อกูลต้องสร้างจิตสำนึกสาธารณะ ให้คนทำงานเพื่อสังคมมากขึ้น มีความกล้าหาญทางจริยธรรม ให้คนที่พัฒนาจริยธรรมเต็มระบบแล้วเป็นตัวกลางประสานงาน หรือเป็นแกนบูรณาการ เพื่อสร้างกระบวนการพัฒนาที่เป็นองค์รวม ในเรื่องจริยธรรมเป็นสิ่งที่ฝึกฝนได้ ตะวันตกมักมองว่า กิเลสเป็นเรื่องธรรมชาติ จริยธรรมเป็นเรื่องจำใจแต่ไทยตามหลักพุทธเห็นว่า เปลี่ยนกิเลสเป็นคุณธรรม และปัญญาได้ จริยธรรมไม่ต้องฝืนใจ ปัญหาคนไม่มีจริยธรรมและไม่อาจแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมธรรมชาติมาจากความอยากได้ (ตัณหา) ความต้องการเป็นใหญ่ (มานะ) และความยึดมั่นคลั่งไคล้อุดมการณ์ การลดปัญหาต้องสร้างจิตสำนึกด้วยคุณธรรมเห็นแก่ส่วนรวม รู้จักประมาณตน (มัตตัญญูตา) ให้หลักประนีประนอมกล่าวคือ ไม่ทำให้อนาคตต้องลดความต้องการของเขา สัตว์ที่ขี้ต้อลดละความต้องการของมัน หรือทำให้สังคมอื่นๆ ในปัจจุบัน ต้องลดความต้องการลง มิฉะนั้นจะทำให้การพัฒนาไม่ยั่งยืน ต้องสร้างความเป็นมนุษย์ ความเป็นจริงและความเมตตาที่เป็นสากล คนที่มีจริยธรรมยอมทำงานเพื่อสังคมมากขึ้น และจะเป็นแกนการพัฒนาแบบบูรณาการได้ดี (พระธรรมปิฎก, 2549: 92-102)

แง่การศึกษา การพัฒนาชุมชนคงไม่จำเป็นต้องพึ่งพาการศึกษาเรียนรู้จากหน่วยราชการหรือภายนอก และไม่มีอยู่ในระบบโรงเรียนหรือเรียนรู้จากครูอาจารย์เท่านั้น แต่อยู่ในท้องถิ่น ในชุมชนที่มีปราชญ์ชาวบ้าน ผู้รู้ท้องถิ่นเป็นคนถ่ายทอด หลักสูตรการสอนในระบบการศึกษาไทยส่วนมากนำแนวคิดจากตะวันตก คือเน้นการตอบสนองของตลาดบริโภค กระแสนิยมในวัตถุ แยกความรู้ออกเป็นส่วนๆ การพัฒนาการศึกษาจึงต้องบ่มเพาะความคิดใหม่ ขจัดทัศนคติที่ไร้ประโยชน์ต่อคนส่วนรวมและอนาคต อาจมองหาความผิดพลาดในอดีต ทำความเข้าใจว่าวัฒนธรรมและจิตใจที่ถูกต้องเป็นอย่างไร แล้วปรับให้เข้ากับสังคมนั้น การพัฒนาชุมชนที่ผ่านมามีความผิดพลาด 3 ระดับคือ พัฒนาแบบไม่ยั่งยืนบนรากฐานความคิดที่ผิดๆ กระตุ้นแรงจูงใจไม่ถูกต้อง และผู้นำไม่เข้าใจการพัฒนาทั้งนี้เป็นเพราะประชาชนผู้ร่วมพัฒนาขาดการศึกษา (พระธรรมปิฎก, 2549: 175-178) การมีจิตสำนึกและสร้างฐานความคิดใหม่จะต้องเปรียบเทียบ และชี้ให้เห็นคุณค่า เห็นความแตกต่างทางอารยธรรมความคิด เช่น ชาวตะวันตก

มองมนุษย์แยกออกจากธรรมชาติ ให้มนุษย์จัดการกับธรรมชาติ มีอำนาจครอบครองจนเกิดสภาวะจิตแบบบุกผ่าพรมแดน ต่างกับชาวตะวันตกที่มีจิตสำนึกดีกว่า จึงต้องปรับทัศนคติใหม่ โดยมองว่ามนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ แทนที่คิดว่าจะเอาอย่างไรกับธรรมชาติ มาคิดใหม่ว่าจะเอาอย่างไรกับมนุษย์ ใช้กระบวนการศึกษาเรียนรู้ให้เอื้อประโยชน์ต่อการปฏิวัติภายในตัวคน ด้วยจิตวิญญาณแห่งภูมิปัญญาไทย ที่จะใช้ดับต้นตอการเสปบริโภคตามกระแสนิยมวัตถุ

ในการนี้ยังต้องอบรมสั่งสอนเพื่อปรับพฤติกรรมที่เคยชิน เช่น การชอบทำงานเดี่ยว ความเห็นแก่ตัว มาเป็นพฤติกรรมที่สร้างสรรค์ แต่ดูเหมือนส่งเสริมยาก โดยเฉพาะการทำงานเป็นทีม การมีปฏิสัมพันธ์ อย่างไรก็ตามการสร้างกระบวนการเรียนรู้ การค้นหาปัญหา และกำหนดทิศทางร่วมกันอาจช่วยปรับพฤติกรรมนี้ได้ และดีมากกว่าเน้นเทคนิคการถ่ายทอดความรู้หรือผลลัพธ์ อย่างน้อยจะช่วยลดความเห็นแก่ตัว การมุ่งแต่ได้ฝ่ายเดียว สนใจทุกข์สุขของผู้อื่น มีความปรารถนาดีต่อกัน และเกิดปัญญาปัดเป่าค่านิยมและพฤติกรรมเลวๆ การศึกษาต้องสร้างกระบวนการเรียนรู้ที่ช่วยให้คนในชุมชนในสภาวะทั้งพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา

ในแง่เทคโนโลยี แม้เทคโนโลยีจะตกเป็นจำเลยของการเกิดวิกฤตปัญหาสังคม แต่คงไม่ปฏิเสธเทคโนโลยีว่ามีคุณประโยชน์มากมาย วิถีชุมชนจะดำรงอย่างไรหากไม่มีรถ จะใช้วัวควายอย่างเดิมเช่นนั้นหรือ ทั้งสองดูเหมือนจะสสารที่ต้องมาบรรจบบนเส้นทางชีวิตของคนในชุมชน ทำอย่างไรเมื่อนำเทคโนโลยีมาใช้ แต่ยังคงรักษาธรรมชาติสิ่งแวดล้อมไว้ได้ การพัฒนาชุมชนด้วยเทคโนโลยีไม่ควรประมาท ปล่อยปละจนสร้างปัญหา โดยปกติเทคโนโลยีมีอยู่ในภูมิปัญญาชาวบ้าน ทำอย่างไรสานประโยชน์ร่วมกัน แต่เดิมเทคโนโลยีตะวันออกก้าวล้ำกว่าตะวันตก แต่ด้วยแนวคิดพิชิตธรรมชาติ จัดการอย่างไรก็ได้ตามที่ปรารถนา ทำให้ตะวันตกเลียนหน้าตะวันออก การฟื้นฟูเทคโนโลยีชาวบ้านที่สัมผัสกับธรรมชาติจะช่วยถ่วงดุล จากเทคโนโลยีที่มุ่งการผลิตให้เศรษฐกิจหมุนเวียน ต้องนำมาจัดความสัมพันธ์ให้มนุษย์อยู่กับธรรมชาติได้อย่างเกื้อกูลกัน ดังที่ชาวนานำความรู้จากภูมิปัญญาท้องถิ่น และความรู้ทางวิชาการมาผสมผสานกัน เช่น นำสมุนไพรรักษาโรคในท้องถิ่นใส่แมลงรบกวนข้าวได้ และดีกว่าสารเคมี (อภิรัฐ คำวัง, 2550: 152) ที่ไม่ก่อให้เกิดสิ่งแวดล้อมเป็นพิษ และหากเกิดขึ้นทุกชุมชน ย่อมเป็นหลักชัยแห่งการพัฒนาที่ยั่งยืนได้ ส่งผลโดยรวมต่อสังคมและประเทศชาติ

กล่าวโดยสรุป ชุมชนศึกษาเกี่ยวพันกับการพัฒนาที่ยั่งยืนในแง่เป็นหน่วยย่อยของสังคม ที่จะเป็นตัวแปรของการพัฒนาที่ยั่งยืนหรือไม่ยั่งยืน การศึกษาชุมชนจึงต้องมองถึงภาพรวมและโอกาสที่จะให้คนอนาคตได้ใช้ทรัพยากรตามความต้องการ มิใช่เบียดบังจนคนรุ่นหลังเดือดร้อน สภาวะการเปลี่ยนแปลงของสังคม โดยปัจจุบันมีเหตุเพียงพอแล้วที่ต้องกลับไปศึกษาชุมชน พัฒนาค้นในแง่พฤติกรรม จิตใจ ปัญญา พัฒนาชุมชนทั้งในแง่สังคม ธรรมชาติ เศรษฐกิจ เทคโนโลยีและการศึกษา เพื่อความเข้มแข็ง มีภูมิคุ้มกัน ด้านกระแสบริโภคนิยม ที่ก่อให้เกิดการทำลายสภาพแวดล้อมตามมา

เอกสารอ้างอิง

- โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์. (2545). **วิถีชุมชน : คู่มือการเรียนรู้ที่ทำงานชุมชนง่ายได้ผล**. นนทบุรี: สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข.
- จำเนียร จวงตระกูล. (2549 พฤษภาคม - ธันวาคม). แนวความคิดเห็นเกี่ยวกับบทบาทละทิศทางการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ของไทย. **วารสารทรัพยากรมนุษย์**, 2(2) : 5-10.
- จุฑาพรรธ ผดุงชีวิต. (2550). ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง การตีความเชิงวิพากษ์ณ์ด้วยมิติทางวัฒนธรรม จากมุมมองหลังสมัยใหม่. **วารสารพัฒนบริหารศาสตร์**, 47(3) : 1-44.
- ชัยวุฒิ ชัยพันธุ์. (2544). **พัฒนาชนบทยั่งยืน สำหรับสาขาเศรษฐศาสตร์**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2547). สภาวะหลังสมัยใหม่. **วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร**, 24(3): 9-53.
- พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยาอังกฤษ-ไทย. (2549). กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- พระธรรมปิฎก. (2549). **การพัฒนาที่ยั่งยืน**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกลดคิมทอง.
- ประพันธ์ รักดีกุล และคนอื่นๆ. (2549). **รูปแบบและปัจจัยในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ด้วยศักยภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์โอเดียนสแควร์.

- ประเวศ วะสี. (2550). **วิถีนุชนิยมในศตวรรษที่ 21**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์
สวนเงินมีมา.
- วิมลสิทธิ์ หรยางกูร. (2551). **หลักการและกระบวนการพัฒนาศักยภาพคน
กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร.**
- เสรี พงศ์พิศ. (2547). **ร้อยคำที่ควรรู้**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์พลังปัญญา.
----- (2548). **ปรัชญาชีวิตคิดนอกกรอบ**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์
พลังปัญญา.
- สมศักดิ์ ศรีสันติสุข. (2549 กรกฎาคม). ความอยู่รอดของทุนสังคม. **วารสาร
การพัฒนาท้องถิ่น**, 1(1): 25-29.
- อรศรี งามวิทยาพงศ์. (2549). **กระบวนการเรียนรู้ในสังคมไทยและ
การเปลี่ยนแปลง : จากยุคชุมชนถึงยุคพัฒนาความทันสมัย.**
กรุงเทพฯ: วิทยาลัยการจัดการทางสังคม.
- อภิรัฐ คำวัง. (2550 มกราคม-มิถุนายน). พลิกผืนนาด้วยการเรียนรู้ **วารสาร
สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร**. 3(2): 144-160.